

Orosháza első térképe

Orosháza, Komlós

és a szomszédos puszták 1753. évi kéziratos térképe és földrajzi nevei

DÉNES GYÖRGY

A véletlen szerencse folytán évekkel ezelőtt birtokomba került egy 1753-ban készült kéziratos térkép, amelyen már szerepelnek az akkor nemrég újratelepült Orosháza és Komlós község házai, művelt földjei, a szomszédos, elpusztult falvak romjai, határai, több más természeti-, valamint település- és gazdasági földrajzi tereptárgy, továbbá számos földrajzi név.

Ez a sok tekintetben érdekes térkép, mai ismereteink szerint, az 1744-ben települt és ma is fennálló Orosháza első térképi ábrázolása.

Dolgozatomban a *dőlt betűs* szedés a térképen szereplő feliratok, földrajzi- és egyéb nevek, adatok, magyarázatok, tehát minden térképen szereplő írott szöveg és adat betűhív közlését jelzi. Ugyanígy dőlt betűkkel szedtük a korabeli más térképekről és okiratokból betűhíven idézett helyneveket is.

A TÉRKÉP NÉHÁNY ADATA

A térkép anyaga papír. Amikor birtokomba került, szakadt volt és töredező. A Budapesti Történeti Múzeum restaurátorával vászonra kasírozttattam, így épsége hosszú időre biztosított.

A lap mérete 652 × 472 mm, a térkép kettős keretvonalának külső mérete 632 × 457 mm, belső mérete 627 × 452 mm.

Díszítettsége: a lap alsó negyedének középtáján barokk címkeret három puttóval; a lap bal felső sarkában díszes égtájszög (szélrózsa).

A térkép tájolása: az északi irány nagyjából a lap jobb alsó sarkától átlósan a bal felső sarok felé húzódik. A térkép méretaránya a lap jobb alsó sarkában lévő aránymértékből számítható ki, ahol 3000 bécsi öl = 152 mm; minthogy egy bécsi öl 1896,48 mm, eszerint a térkép 1:37 430 méterarányú lenne, de valójában nem felel meg egyenletesen a megadott léptéknek. A mai pontos térképekkel összevetve az egyes tereptárgyak távolságait, a méretarány 1:35 000 és 1:48 000 között változik, az átlag 1:41 500. Nem tévedünk nagyot, ha a térképet 1:40 000-es méretarányúként kezeljük.

A térkép öt szín, a piros, sárga, olajzöld, barna és fekete felhasználásával készült.

Készítésének éve a cím alatt olvasható: 1753.

Készítője a címkeret alján csak nevének kezdőbetűit tünteti fel: E. R. A betűk minden bizonnyal RUTTKAY IMRE latinul írt nevének, az EMERICUS RUTTKAY-nak kezdőbetűi. SZEREMLEI SAMU Hód-Mező-Vásárhely története című munkájában több helyütt is hivatkozik RUTTKAY 1751. és 1752. évi térképeire, nevét hol Rutkay-nak (III. XII, 110), másutt Ruttkai-nak (III. 12, 45, 82) írva.

A Károlyi Levéltárban egyébként több, kétségtelenül ugyanezen kéztől származó korabeli térképet is találtam.

Az egyik Károlyi gróf, mint Vásárhely és a csanádi püspök, mint Makó földesura között a korábban vitás határvonalakat, a békés egyezés útján kialakított új határvonalat és a határjelek helyét rögzíti Sámson, Tótkutas és Csomorkány puszták között. A nyilvánvalóan a helyszínen kiigazított munkatérképet mindkét földesúr saját kezűleg írta alá és viaszpecsétjével hitelesítette (Károlyi lt. P. 392. Lad. 35. No. 93). A térkép sem készítőjének nevét, sem időpontot nem tüntet fel – ez utóbbi nyilván az egyezségi okiratban szerepel, amelynek a térkép melléklete volt –, de minden kétséget kizáróan azonos kéz készítette, mint vizsgált térképünket, és minthogy az ebben rögzített egyezségi határt 1753. évi térképünk már tényként tünteti fel, kétségtelenül az előtt, talán 1752-ben készülhetett. Orosháza ugyan nem szerepel rajta, de 1753. évi térképünk jelentős részét átfedi, és ott néhány további földrajzi objektumot és helynevet is feltüntet, ezért alább többször is hivatkozom rá „egyezségi térkép” megjelöléssel, de levéltári jelzetét a továbbiakban már nem ismétlem.

Megtaláltam a levéltárban e térkép tisztázati példányát is, amelynek feliratát még a mi térképünkénél is díszesebb barokk keret öleli körül, alján készítőjének neve és az évszám: 1753 *delineata der Emericum Ruttkay* – térképezte Ruttkay Imre. A térképen feltüntetett egyezségi határvonalon végighúzódo felirattól kiderül, hogy az egyezés és a határjelek felújítása, illetve új határjelek állítása 1752-ben történt. A térkép kivitele és díszítettsége, térképjelei és a feliratok betűírása azonos vizsgált térképünkével, amely így minden kétséget kizáróan RUTTKAY IMRE munkája. A térkép levéltári jelzete: S. 82. 112. A továbbiakban

mint az egyezségi térkép „tisztázati példányát” fogom idézni, a jelzet ismétlése nélkül.

Csak kiegészítésül említtem meg, hogy kezembe került a Károlyi Levéltárban egy további kéziratos térkép is, amelyen 1754. november 18-i dátum szerepel, ez a Szeged és Makó városok közötti határvita térképe, és rajta áll: *Opera Emerici Ruttkay* – magyarul: Ruttkay Imre munkája; jelzete: P. 392. Lad. 37. No. 100. A felsorolt térképek készítőjének azonossága kétségtelen.

RUTTKAY egyébként még 1755-ben is a környéken dolgozott, ebből az évből az Országos Levéltárban a kamarai térképek között két RUTTKAY által ezen a vidéken készített térkép is található (BENDEFY–LAKOS 17, 19).

Vizsgált térképünket tehát minden kétséget kizáróan RUTTKAY IMRE készítette.

A TÉRKÉP KELETKEZÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

A térkép készítésének céljára címfelirata és jelmagyarázata is utal.

A latin címfelirat: *Delineatio Planimetrica PLAGARUM CONTROVERSA-RUM inter Praedium TÓTKUTAS et Possessionem KOMLOS tum inter Praedium Kopants, Székegyháza, ac praefatam Poss. Komlos 1753. per E. R.* – magyar fordítása: A Tótkutas pusztá és Komlós község, valamint Kopáncs meg Székegyháza puszták és az előbb említett Komlós község közötti-vitás területek térképi rajzolata. Készítette 1753-ban E. R. (= RUTTKAY IMRE).

A TÉRKÉP JOBB ALSÓ SARKÁBAN TALÁLHATÓ *Expositio Signorum* vagyis jelmagyarázat nem a lapon szereplő térképjelek jelkulcsa, hanem a címben jelzett határvitában a két fél által jogosnak mondott határvonalak és határjelek térképen ábrázolt rajzához írt szöveges magyarázat. Latin szövege: *Expositio Signorum – I. Ductus Vasarhelyensium notatur rubro colore. pergens a lit A a loco penes Less göder numerans cursuales 12. metas cum finalibus 14 usque ad lit. B. – II. Ductus Komlosiensium notatur flavo colore incipiens in lit. B pergens per b c d utcumque app. sub lit. E. ponitus ♣. meta Szőlős, Totkutas Komlos distingvens sed non apparet. neque f. g. tum per h i k sub lit. L. statuitur ♣. Komlos, Totkutas et Kopants distingvens hinc per m n o p q r s t. ad lit. U ubi dicitur esse triplex, Kopants Komlos Pitvaros distingvens – NB In priori ductu. 11. 1. app. 2. 3. 4. 5. utcumque apparens 6. 7. 8. 9. 10. app. 11. 12. dearata – In posteriori. b. c. d. utcumque app. E. f. g. nihil h. i. k. L. m. n. o. utcumque* – Szabad fordítása: Jelmagyarázat – I. A vásárhelyiek szerinti határvonalat vörös szín jelöli a térképen, azon az **A** betűtől, a Less gödör mellől haladva a **B** betűig 12, illetve a kezdővel és végsővel együtt 14 folyamatosan számozott határjel van. – II. A komlóiak szerinti határvonalat sárga szín jelöli, a **B** betűtől kiindulva a **b c d** jelűek valamelyest kivehetők, az **E** betűnél lenne elhelyezve a Szöllőst, Tótkutast és Komlóst elválasztó hármas

Pars Terreni

Pars Terreni

P.R.A. 211

Pars

Terreni

P.R. 179

P O S S E S

F O L D V Á R

A P A T Z A

Post.

Oroskaza

O R O S H

A Z N

T e r r e n u m

wa

Észösi
lantz

T e r r e n u m

A E D I I

S Z Ö L L Ö S

Pars

T e r r e n u m

A E D I I

K A S Z A P E R E K

T e r r e n u m

P R A E D I I

F E T S K É S

zöldlaponyag

Nagyhalas

F E T S K É S

T e r r e n u m

P R A E D I I

Pars

T e r r e n u m

Via Kovarshelyensis

szőlő

T e r r e n u m

P O S S E S

S Z Ö L L Ö S

P O S S E S

S Z Ö L L Ö S

Szalontai

Szalontai

Szalontai

T K U T A S

Mota

határjel, de az nem található, se az **f g** valamint a **h i k** jelűek, továbbá az **L** betűnél állított Komlóst, Tótkutas és Kopáncsot elválasztó hármast határjel és tovább az **m n o p q r s t** jelű határdombok az **U** betűig, ahol állítólag a Kopáncsot, Komlóst és Pitvarost elválasztó hármast határjel lenne. – Megjegyzés: Az előbbi (a vásárhelyiek állítása szerinti) határvonalon lévő 11 határjeltől az **1.** látható, a **2. 3. 4. 5.** valamelyest kivehető, a **6. 7. 8. 9. 10.** látható, a **11. 12.-t** elszántották. – Az utóbbi (a komlóiak állítása szerinti) határvonalon **b. c. d.** valamelyest kivehető, az **E. f. g.**-ből semmi sem látható, a **h. i. k. L. m. n. o.** valamelyest kivehető.

A címfeliratról és a jelmagyarázatról, de a térkép rajzából is egyaránt és egyértelműen kitűnik, hogy a térkép egy határper kapcsán, a peres eljárás során készült.

E per iratai Hódmezővásárhely város levéltárában és a gróf Károlyi család levéltárában megtalálhatók. Én a perrel nem kívánok ehelyütt foglalkozni, csupán a térkép keletkezési körülményeinek jobb megértése érdekében három rövid idézetet ragadok ki a vonatkozó történeti irodalomból:

GAJDÁCS PÁL Tót-Komlós története című, 1896-ban megjelent művében (33–34) erről a következőket írja: „Az új község határai kezdetben a Mihály-Deáknak nevezett halomtól Kopáncs felé annak templomromjaihoz közel valának kijelölve, innen Tót-Kutas község felé azon romokon át, melyek a vásárhelyi út mentén valami kápolna maradványai, egészen Szöllős faluig a Nagy-Hajlásnak nevezett csárdán túl mind Komlóshoz csatoltatott, mi elég terjedelmes határnak mondható, a mennyiben ez 15,556 kat. holdat tett ki. Azonban úgy a magas kir. kamara, valamint a csanádi püspök, mint Makó ura, nemkülönben pedig mélt. Károlyi gróf, mint Vásárhely földesura, pert indítottak a község határának illetően kiterjesztése miatt s azt meg is nyerték, minek folytán a község határából mintegy 7 ezer kat. hold szakítottatott el s azon rész, melyet a magas kir. kamara nyert, Székegyházának neveztetett. ... A község határából elperelt makói rész Kopáncshoz, a vásárhelyi pedig Tót-Kutashoz csatoltatott.”

SZEREMLEI SAMU Hód-Mező-Vásárhely története című művében (III. 288.) így ír a komlóiakkal folytatott határperéről: „Károlyi Ferenc, hogy a határok rendezetlenségéből eredő további bajoknak elejét vegye, egymás után indította meg a törvényes eljárásokat ... igen kellemetlen pörbe keveredett Tótkutas, Nagyhajlás és Szöllős határai miatt a komlói földesurakkal, Rudnyánszkyval és a Száraz örökösökkel. (1753.) Eleintén a nagyobb sérelmeket a vásárhelyiek szenvedték a komlóiak részéről, de később megfordítva történt a dolog.”

HAAN LAJOS Békés vármegye hajdana című, 1870-ben megjelent könyvében (224) azt írja, hogy „egy 1754 eszt. bevégzett határper következtében hétezer holdnyi terület a komlóiaktól elvételét s a kincstárnak, a csanádi püspöknek és gr. Károlynak oda ítéltetett.”

Ennyit a peréről és a per tárgyát képező határvitáról. Az alábbiak során a térké-

pen feltüntetett vitás határvonalakkal és határjelekkel ezúttal tovább nem foglalkozom.

A térkép keletkezési körülményeivel kapcsolatban még annyit, hogy az tartalmában is magán viseli annak nyomát, hogy peres eljárás kapcsán készült, és annak során dolgoztak is vele. Az egyes jelek és feliratok színéből és elhelyezéséből világosan kitűnik, hogy a térkép mai tartalma két lépésben készült. Először elkészítette RUTTKAY, talán saját korábbi uradalmi térképei alapján az alaptérképet. Ezt vitte magával a helyszíni szemlére, a határ bejárására a bíróság, melynek munkájában úgy látszik a mérnök is résztvett, és ott a helyszínen tintával pontosította, kiegészítette a térképet további adatok bejegyzésével, tereptárgyak és földrajzi nevek feltüntetésével, no meg a határvitára tekintettel azzal, hogy melyik határjel volt föllelhető és melyik nem. Így született meg a vizsgált kéziratos térképnek ránk maradt végleges alakja.

A térkép keletkezésének körülményei és felhasználási célja befolyásolták a tartalmi kivitelezést is. A vitás határok közvetlen környezete a térképen pontosabb és hitelesebb is, hiszen a bejárt terület adatait, tereptárgyait ellenőrizték, és oda kerültek a helyszíni bejárás során szükségesnek ítélt kiegészítő adatok is. A peres határoktól távolabbra eső területek elnagyoltabban, kisebb pontossági igényekkel kerültek felrakásra.

Nem céлом ezúttal a térkép pontosságát elemezni. A rajta szereplő tereptárgyak azonosítására, más térképekkel való összevetésére, pontosságának ellenőrzésére, hibáinak feltárására a későbbiek során még más alkalom kínálkozhat. Ezúttal csak a térkép közzétételét, rövid és vázlatos leírását tűztem célul magam elé, tartalmi szempontból pedig a rajta szereplő földrajzi nevek, valamint a névvel vagy csak térképjellel megjelölt tereptárgyak áttekintő ismertetését.

A vizsgált térkép adatainak kiegészítésére, illetve földrajzi neveinek jobb megértése végett az alábbiakban több alkalommal is hivatkozom RUTTKAY IMRE már említett egyezségi kéziratos térképének és a határper során felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyveknek adataira is. A peres iratokat és tanúkihallgatási jegyzőkönyveket a perek lezárulta után, 1755-ben lemásolták, és egy vaskos kötetbe kötve került a Károlyi Levéltárba, jelzete: P. 404. 20. Az alábbiakban, ha ebben a könyvben szereplő periratokra vagy tanúvallomásokra hivatkozom, a levéltári jelzetet nem ismétlem, csak a kötet oldalszámát közlöm. Számos földrajzi név szerepel Tótkutas 1753. évi határmegállapításával kapcsolatos iratokban, tanúkihallgatási jegyzőkönyvekben is (Károlyi lt. P. 392. 172).

A TÉRKÉP ÁLTAL ÁBRÁZOLT TERÜLET

A térkép ábrázolja az 1753. évi határoknak megfelelően Orosháza község belterületét és külterületének déli részét, Földvár és Apáca puszták déli, Kaszaper puszta nyugati részét, Fecskés pusztát nyugati pereme híján, Szöllős, Tótkutas, Sámson és Székegyháza puszták teljes területét, Komlós község belterületét és külterületének egy kicsiny délkeleti sávtól eltekintve túlnyomó részét, Csomorkány puszta keleti, Csókás és Kopáncs puszták északi valamint Pitvaros puszta északnyugati részét.

A lakott településeket a térkép *possessio*-nak, a pusztákat *praedium*-nak nevezi. De hogy ezek a *praedium*ok eredetileg nem lakatlan birtoktestek voltak csupán, hanem valaha étellel teli, lakott települések, amelyek csupán a török hódoltság során váltak lakatlan pusztákká, azt egyrészt a történelem adatai igazolják, másrészt térképünk is, ahol e *praedium*ok egy részének területén a térkép készítője föltüntette az akkor még jól látható régi falunyomokat, faluhelyeket, amelyeket következetesen *telek*-nek nevez.

Térképünk egyik jelentős értéke, hogy még eredeti helyükön és nevükön szerepelnek a török világ előtti és alatti iratokból ismert falvak meg puszták, és a térkép, ha nem is vitathatatlan pontossággal, de föltünteti még a régi, talán a XVI. század végi vagy inkább a XVII. századi állapotokra utaló XVIII. század közepi határokat is.

Ezek pedig fontos adatok, mert azóta számos határrendezés, határmódosítás történt, és a területátcsatolások, meg új községek kialakítása nyomán nemcsak a határok változtak, de néhol nevek is elváltak eredeti helyüktől, így utóbb már nem egyszer kérdésessé vált, hogy hol is állt egy-egy régi írásban említett tereptárgy, pl. a későközépkori Tótkutas falut „mai ismereteink szerint nem tudjuk helyhez kötni” írja KOVALOVSKI JÚLIA (183).

Természetesen túlbecsülnünk sem szabad az 1753. évi térkép jelentőségét. Nem a késő középkori vagy a XVI. század végi állapotok földerítése volt a célja a térkép készítőjének, csak a maga korának adatait, ismereteit rögzítette és közvetítette térképe révén számunkra, nyilván még azt sem egészen hibátlanul, de az általa ránk hagyományozott adatok mindenképpen becses adalékok az ábrázolt területekre vonatkozó történelmi ismereteinkhez.

FALVAK ÉS PUSZTÁK A TÉRKÉPEN

Vegyük sorra a térképen szereplő *possessio*kat, *praedium*okat és telkeket, tehát a lakott településeket, pusztákat és az elpusztult falvak helyét, nyomait.

A pusztulás okairól azt írja KARÁCSONYI (I. 258), hogy 1595-ben a Miksa főher-

ceg vezérlete alatt álló császári hadsereg ezer fős csapatot küldött Békésbe a török kézen lévő Gyula várának kikémlésére. A császáriak a török megszállta vidékeket ellenséges területnek tekintették, és sok magyar falut leromboltak. „A keresztény csapatoktól kezdett pusztítást 1596-ban folytatták a temesvári beglerbég segítségével jött tatárok. Ezek, mielőtt a beglerbég Lippa ostromára indult volna, Békésbe jöttek és ápril 20-ika körül mind Békés városát, mind egész környékét kegyetlenül földúlták s a lakosokat részint fölkoncolták, részint rabságba hurcolták.”

Orosháza és a környékbeli, az előző évek török defterei szerint még népes falvak ekkor pusztultak el. Magyarország történeti kronológiája (II. 416) e szomorú eseményekről tömören csak ennyit ír „**1596 tavasza:** A tatárok elpusztítják a Maros–Körös közének településeit.”

Az elpusztult késő középkori falvak minden bizonnyal sövényből és sárból épült házai helyén több mint másfél évszázad múltával csupán az összeomlott épületek helyén maradt, fűvel benőtt földkupacok, mint nagy sírhalmok csoportja jelezte, hogy hol állt valaha egy-egy település. Ezeket a faluhelyeket a térkép *telek* névvel jelöli meg, és vonalkázással valamint olajzöld színezéssel érzékelteti a halomcsoportokat.

1. *Poss. Oroshaza* – azonos a mai Orosháza várossal, amely a XV–XVI. századi oklevelekben és más iratokban, meg török defterekben is gyakran szereplő, de a török hódoltság idején, valószínűleg az 1596. évi tatárdúlás során elpusztított középkori falu helyén 1744-ben települt újra (HAAN 254–261; CSÁNKI 653; KARÁCSONYI 245–251; KOVALOVSKI 178, 185 és térk.; GYÖRFFY Oh. 225–233; KRISTÓ 98, 125, 131; KÁLDY-NAGY 212–215; SZABÓ 241–245). A térkép már feltünteti a község akkori templomát, amely még sövényből és sárból készült toronytalan épület volt (VERES 99; SZABÓ 243), a piacteret körülvevő házsort és a templomtól északkeletre húzódó utcákat. A lakóépületeket jelző 18 kis piros négyszög nyilván nem egyes házakat jelöl, hiszen már két évvel korábban, 1751-ben is 169 lakóház állott Orosházán (VERES 34). A belterület körül, a településhez tartozó földek határain belül *Pars Terreni POSSESSIONIS OROSHÁZA* – Orosháza község földterületének része felirat áll.

2. *Poss. Komlós* – azonos a mai Tótkomlós várossal, amely a XV–XVI. században oklevelekben és más iratokban gyakran szereplő és a török hódoltság idején, valószínűleg 1596-ban elpusztult Komlós falu nyomainak szomszédságában 1746-ban települt újra (HAAN 224–227; CSÁNKI 699; KARÁCSONYI II. 326–329; GAJDÁCS 17–28). A térkép itt is csupán érzékeltetni igyekszik épületeket szimbolizáló 31 kis piros négyszöggel a község beépített területét és utcáinak nyomvonalát, közepén talán a falu templomát is (ez utóbbit az egyezségi térkép és annak tisztázati példánya markánsan kiemeli). A belterület rajza körüli földeken a *Pars Terreni POSSESSIONIS KOMLOS Komlós község földterületének része felirat áll. A késő*

középkori, föltehetőleg 1596-ban elpusztult Komlós falu épületeinek nyomait Komlói régi Telek felirattal a Száraz-ér jobb (itt északi) partján ábrázolja a térkép, az új településtől délkeletre, a lépték figyelembevételével mintegy 1000 ölnyire. WALLASZKY PÁL, aki 1769–1780-ig volt lelkész Komlóson, emlékirataiban így ír: „Hogy annak előtte Komlós határában falu és egyház létezett, azt a Pécska felőli oldalon a Száraz-ér folyócska mellett talált templomromok és ... kunyhók helyei bizonyítják.” (GAJDÁCS 16) A Száraz-érnek a Maros menti Pécska felőli oldala az itt dél felőli bal part, ahol ezek szerint a XVIII. század hetvenes éveiben még láthatók voltak az elpusztult falu templomának romjai. Beszámol GAJDÁCS (21) a templom alapfalainak 1883. évi régészeti feltárásáról is. KOVALOVSZKI (181–182 és térk.), valamint OLASZ is (35–36) régészeti ásatásokra hivatkozva a Száraz-ér bal partján jelöl, illetve ír le Árpád-kori eredetű késő középkori falunyomot. Az elpusztult település ezek szerint az ér bal partján állott, de valaha volt épületek nyomait a szemközti parton is föllelhetette RUTTKAY. A régi falu helyét egyébként még a XIX. század végén is Telek-nek nevezték a komlóiak (GAJDÁCS 12).

3. *Samsoni telek* – a XV–XVI. században több oklevélben említett (CSÁNKI 702) középkorvégi falut török martalócok 1552-ben felégették (KARÁCSONYI 275–276), házainak nyomait térképünk a Száraz-ér jobb (északi) partján tünteti fel. A falunyomok körül, a birtoktest határain belül a *Terrenum PRAEDII SÁMSONY* – Sámson puszta földterülete felirat áll. Megjegyzem, hogy RUTTKAY már többször idézett egyezségi kéziratot térképe Sámson falu nyomait a Száraz-ér bal (déli) partján tünteti fel, ugyanígy KORABINSZKY térképe is. A régészeti ásatások a Száraz-ér jobb partján mutatták ki egy Árpád-kori előzménnyel rendelkező késő középkori falu templomának és temetőjének nyomait (KOVALOVSZKI 180), de a szemközti, bal parton is kerültek elő leletek. Az elpusztult település felszíni nyomai az ér mindkét partján fellelhetők voltak (OLASZ 36). A XVIII. század második felében, tehát vizsgált térképünk születését követő években népesült be újra Sámson, akkor és még a múlt század közepén is Vásárhelyhez tartozó lakott puszta volt (FÉNYES IV. 278) a Száraz-ér északi partján, ahonnan a földesúr 1860-ban a meder déli partjára telepítette át a falut (KARÁCSONYI 276). 1877 óta Békés megyéhez csatolt önálló község, neve ma Békéssámson.

4. *Totkutasi Telek* – a XV–XVI. században már több oklevélben szerepel Kutas, utóbb Tót-Kutas neve. (CSÁNKI 699). A török hódoltság alatt néptelenedett el, a XVII. században már puszta volt (KARÁCSONYI II. 329–330), FÉNYES is (IV. 278) mint Vásárhely határához tartozó „telek vagyis elpusztult helység helye”-ként említi a múlt század közepén. Térképünk a falu épületeinek nyomait a Száraz-ér jobb (északi) partján tünteti fel, de az egyezségi kéziratot térkép az ér mindkét partján épületnyomokat jelöl, KARÁCSONYI művének térképmelléklete pedig az ér bal (déli) partján ábrázolja a falu helyét. A középkorban valószínűleg az ér mindkét partján állhattak a település épületei, ha nem is föltétlenül egy idő-

ben. A régészeti leletek az északi parton Árpád-kori előzményekkel rendelkező késő középkori falura utalnak, a déli parton pedig X–XI. századi temető nyomai (KOVALOVSKI 180 és térk.), valamint késő középkori cseréptöredékek kerültek elő. Az elpusztult középkori Tótkutas település felszíni nyomai a Száraz-ér mindkét partján fellelhetők (OLASZ 36–37). Térképünkön a falunyomok körül, a birtoktest határain belül *Terrenum PRAEDII TÓT KUTAS* Tót Kutas pusztára földterülete felirat áll. A falu nem népesült be újra, egykori határának nyugati része és északi sávja ma Békéssámsonhoz, délkeleti része Tótkomlóshoz tartozik.

5. *Székegyhazi telek* – a XV. és XVI. században számos oklevél említi (CSÁNKI 702), de 1595 táján (KARÁCSONYI II. 299), talán 1596 tavaszán elpusztult. Nevéből ítélve a középkorban egyházas falu volt. Térképünk feltünteti a falu épületeinek nyomait, körülötte a birtoktest határain belül a *Terrenum PRAEDII SZÉKEGYHAZA* Székegyháza pusztára földterülete felirat áll. Az egyezségi térkép tisztázati példányán a birtoktest neve *TERRENUM PRAEDII SZÉKEGYHAZA ab aliis KIS KOMLOS nominati*, magyarul: Székegyháza pusztára földterülete, mások Kis-Komlósnak nevezik. A határper tanúkihallgatási jegyzőkönyveiben több helyütt is találkozunk *Kiss Komlós*, *Kiss Komlóss* névvel (279, 280 stb.). A falu nem népesült be újra, a XIX. század közepén is pusztára Csanád megyében (FÉNYES IV. 79), egykori területén ma Tótkomlós és Nagyér osztozik.

Térképünk az előbbieken túl kilenc olyan praedium, tehát pusztára területét tünteti fel egészben vagy részben, amelyekben nem jelöli sem rajz, sem „telek” felirat elpusztult település nyomait.

6. *Pars Terreni PRAEDII FOLDVÁR* – Földvár pusztára földterületének része, a mai Pusztaföldvár, Orosházától keletre. Nevéből ítélve a mai település őse az egész Alföld legnagyobb szabású földvárának, a Nagy-Tatár-sáncnak a tövében alakulhatott ki. Az ősi földvár keleti sarkánál fel is tárták a régészek egy Árpád-kori templomos falu helyét, amely még az Árpád-kor vége előtt elpusztult (KOVALOVSKI 182. és térk.). Tőle északra két másik középkori falunak is nyomára bukkantak, KOVALOVSKI (182) fölteszi, hogy ezek valamelyike lehet az a késő középkori Földvár falu, amely számos XV–XVI. századi oklevélben és adóösszeírásban is szerepel (CSÁNKI 696; HAAN 178–179; KARÁCSONYI II. 267–269). A XVI. század végére elnéptelenedett, pusztára lett. Ha közben egy időre volt is valamelyes lakossága, csak 1841-ben, dohánykertészek odatelepítésével népesült be újra (KARÁCSONYI II. 270). Közben a névadó ősi Földvár, a Nagy-Tatár-sánc a szállósi határ része lett, térképünk is *Szállósi Sántz* néven tünteti fel; FÉNYES ELEK (IV. 278) pedig azt írja róla, hogy „Szőlősen rémítő erővel készült sánczok láthatók”.

7. *Pars Terreni PRAEDII APATZA* – Apáca pusztára földterületének része, Földvártól keletre. Neve a XV–XVI. században több oklevélben, adó-

összeírásban (HAAN 117–118; KRISTÓ 125) és török defterekben (KRISTÓ 131; KÁLDY-NAGY 256–257) szerepel 1580-ig, azt követően elnéptelenedett, talán 1596-ban pusztult el. Ettől a középkori Apáca falutól délre alakult ki a múlt században a mai Csanádapáca község (KARÁCSONYI II. 13–15), amelytől közvetlenül északra, a Templom-halmon és környékén a régészek fel is tárták az Árpád-kori eredetű, de a késő középkorban is meglévő falu maradványait (KOVALOVSZKI 179, 181 és térk.).

Orosháza környékén XV–XVI. századi oklevelek említik még: a Szentetornyához tartozó Apácaegyháza pusztát (1456), az Orosháza és Fecskés birtokosai közt vitatott Apácaakuta pusztát (1466), az Orosházához tartozó Apácatelekét (1525), a török defterekben pedig szerepel a lakott Apáca falun (a mai Csanádapácán) kívül még egy Orosházához tartozó Pusztapáca pusztája is (1567, 1579) „rájáról nélkül, kívülről művelik”. KARÁCSONYI (II. 13–15) feltételezi, hogy Apácaegyháza Orosházától északkeletre lehetett, Apácaakuta pedig Orosháza és Mogyorós-Fecskés közt, és miután ezek birtokosai között területe felosztásra került, az Orosházához tartozó részt nevezték Apácatelekének (nyilván azért, mert ezen a birtokrészen volt az elpusztult Árpád-kori Apáca település telke, faluhelye – D. Gy.). Azt már én teszem hozzá, hogy ha KARÁCSONYI-nak ez utóbbi feltevése helytálló, akkor a török defterekben említett Pusztapáca azonos lehet a korábbi Apácatelekével. CSÁNKI (648) az említett pusztákra vonatkozó adatokat egy címszó alatt sorolja fel a mai Csanádapáca elődjére vonatkozóval, feltételezve, hogy „Apáca helység és a mellette elterülő pusztának más-más birtokosok kezén lévő részeit kell értenünk e nevek alatt”. CSÁNKI megállapítása valószínűleg részben téves; bár lehetett korábban nagyobb területű Apáca nevű birtoktest, amely utóbb több birtokos közt oszlott meg, és azok aztán más-más néven nevezték birtokrészeiket, de bizonyosra vehető, hogy a mai Csanádapáca elődjén kívül legalább még egy (de lehet, hogy több) az előbbivel össze nem függő területen fekvő település, utóbb pusztája volt Orosháza környékén a középkorban, amelynek neve vagy nevének előtagja Apáca volt. BODNÁR (17) a XX. század első felében még élő helynévként gyűjtötte be Fecskéstől délre, a Fehér-tó északi partján, a tóba félszigetként benyúló földnyelven található falunyomot megjelölő Apáca-telek földrajzi nevet; HAJDÚ évtizedekkel később készült gyűjtésében ennek Faluhely a neve (96/1356). Az Apáca-telek földrajzi név egyértelműen egy Apáca nevű vagy Apáca-előtagú elpusztult falu helyére utal, BODNÁR ezt Apácaegyháza faluhelyeként jelöli meg, és Apácaegyházát Apácaakutával azonosnak tartja. HÉVVI (500) viszont Apácaakutát és Apácatelekét tekinti azonosnak, és ezt az elpusztult falut Orosháza és Mogyorós-Fecskés közé, tehát Fecskéstől északra lokalizálja. OLASZ (31–32) csak Apácaegyházáról ír, és azt a Fehér-tó északi partjának félszigetén feltárt Árpád-kori templom- (KOVALOVSZKI 180) és falunyomokkal azonosítja. BODNÁR (17) a Sós-tó hosszan elnyúló völgyében

említ egy Apáca-halom földrajzi nevet is. KOVALOVSKZI térképe pedig a Sós-tó völgyében feltüntet egy földhátan Árpád-kori falunyomot. Lehet, hogy ez is egy Apáca nevű vagy előtagú középkori település maradványa lenne? Mint látjuk a vélemények megoszlanak és számos a nyitott kérdés, de az – mint említettem – valószínűnek látszik, hogy a középkorban a mai Csanádapáca elődjén kívül legalább még egy (esetleg két) Apáca nevű, illetve előtagú falu, utóbb pusztá létezhetett Orosháza környékén, ez azonban 1753. évi térképünkön már pusztaként sem szerepel.

8. *Pars Terreni PRAEDII KASZAPEREK* – Kaszaperekpuszta földterületének része, Apácától délre. A tatárjárás előtt Pereg népes település volt, kőből épült templomának falai közt keresett menedéket a környék népe, 70 falu lakossága a közeledő tatárok elől, de azok az egyházat ostrommal elfoglalták, a magát megadó tömeget pedig kíméletlenül lemészárolták (GYÖRFFY 867; GYÖRFFY Oh. 226–228). Utóbb régi határai közt, ha nem is a régi falu helyén, újratelepült. A kialakult új települést birtokosáról, a Kasza családról Kaszaperegnek nevezték. A XV. században Kaszaperek már város (CSÁNKI 962). Számos XV–XVI. századi oklevél és adóösszeírás említi. Az 1557–1558. és 1579. évi török defterekben Kaszapereg falu még jelentős település (KRISTÓ 131; KÁLDY-NAGY 188–191), de azután, talán 1595 vagy 1596-ban elnéptelenedett, pusztává lett. Kaszaperegpuszta a múlt században Tótkomlóshoz (Hnt. 1863. 412, 800), utóbb már tanyákkal lakottá válva Kaszaperpuszta néven Nagybánhegyeshez tartozott, majd fokozatos benépesülése és kiépülése nyomán 1940-ben Kaszaper néven önálló község lett (Hnt. 1973. 984). De az új település nem az ősi Pereg romjai helyén alakult ki, az Árpád-kori eredetű középkori település a mai község határán kívül, attól délkeletre, a Száraz-ér partján állott, maradványait régészeti ásatás tárta fel (KOVALOVSKZI 181 és térk.).

9. *Terrenum PRAEDII SZŐLLŐS* – Szöllős puszta földterülete, Orosházától délkeletre. HAAN (256) valószínűnek tekinti Szöllősnek és a középkori oklevelekben előforduló (KARÁCSONYI II. 321) Szilasegyháznak az azonosságát. GYÖRFFY (872) pedig Szilasegyházat – bár kérdőjelesen – az Árpád-kori Szilassal azonosítja, amely templomos falu volt. KÁLDY-NAGY is úgy véli, hogy az 1567. és 1579. évi török defterekben az Orosházához tartozó néptelen Szilas puszta azonos lehetett Szilasegyház faluval, amely BOROVSZKY szerint (II. 581 és 198) 1476-ban Földvár (ma Pusztaföldvár) pusztája, illetve határrésze volt (KÁLDY-NAGY 214–215). Előbbieknek a XV–XVI. században többször is említett Szöllőssel, illetve Mezőszöllőssel (CSÁNKI 704; KARÁCSONYI II. 321) való azonossága lehetséges, de ha nem állna fenn, akkor is egymás közelében fekhettek, amint azt HÉVVI is feltételezi tanulmányának térképmellékletén. Szöllöst FÉNYES ELEK (IV. 278) a Vásárhely határához tartozó „telkek vagyis elpusztult helységek helyei” közt sorolja fel, ahol „rémítő erővel készült sánczok láthatók”. A Nagy-

Tatár-sánctól délnyugatra, a földvári határ szomszédságában, a régi Aradi út nyugati oldalán egy elpusztult falu templomának a falmaradványai még a XIX. század második felében is 60–80 cm magasban emelkedtek a föld felszíne felett. Az Árpád-kori eredetű, de a késő középkorban is meglévő falu templomának és temetőjének maradványait régészek tárták fel, ezt a falut azonosítja KOVALOVSKI (180, 182) Szöllőssel. Később sem népesült be, területén ma Kardoskút, Orosháza és Pusztaföldvár osztoznak.

10. *Terrenum PRAEDII FETSKES* – Fecskés pusztta földterülete, Orosházától délre. A XV–XVI. században számos oklevél említi Fecskést, illetve Mogyorósfecskést, amelyet a XVI. század végén, valószínűleg a török sereg tatár csapatainak 1596 tavaszi dúlása pusztított el (HAAN 175; OLASZ 33–34). Fecskést FÉNYES ELEK (IV. 278) a Vásárhely határához tartozó „telkek vagyis elpusztult helységek helyei” közt sorolja fel. Az elpusztult falu helyét a Kis-Sós-tótól délre ma élő helynevek is elég jól meghatározzák, a régészeti ásatás pedig az Árpád-korban létesült, de a késő középkorban is fennállott falu templomának maradványait is föltárta, és számos kormeghatározó leletet hozott felszínre (KOVALOVSKI 179, 182 és térk.; OLASZ 33–34). Sajnálatos, hogy CSÁNKI (696) a térképünkön ábrázolt Fecskésre vonatkozó oklevelek adatainak felsorolása után a falut hibásan Tótkomlóstól délkeletre lokalizálta, ahol valóban volt egy akkor is és ma is Mezőhegyeshez tartozó és Tótkomlós határa mentén fekvő Fecsképuszta (FÉNYES II. 7.; Hnt. 1973. 536–537), annak azonban nincs köze a fősorolt késő középkori oklevelekhez. HAJDÚ helyesen lokalizálja munkájának térképmellékletén az Orosházától délre létezett Fecskést, adattárában azonban (91/794), nyilván a teljesség kedvéért, de kár, hogy magyarázat nélkül, igaz némelyiküket megkérdőjelezve, idézi CSÁNKI és más szerzők hibás lokalizációs megállapításait, illetve a Tótkomlóstól délkeletre fekvő, Csanád megyei Fecskésre vonatkozó adatokat is. Az Orosházától délre fennállott, majd elpusztult Fecskés falu nem népesült be újra, helyén tanyavilág alakult ki, ma területe Kardoskút község részét képezi.

11. *Pars Terreni PRAEDII CSOMORKÁNY* – Csomorkány pusztta földterületének része, Sámsontól nyugatra. Ma is meglévő templomromja XIII–XIV. századi, utóbb bővített épület maradványa (Múeml. 422), „a templom mohos falai most is fennállnak” – írta róla a múlt század közepén FÉNYES ELEK (IV. 278). A XV. században Csomorkány több oklevélben szerepel (CSÁNKI 695), a török hódoltság idején néptelenedett el, majd Hódmezővásárhelyhez tartozó pusztta lett (FÉNYES IV. 278), és rajta a XVIII–XIX. században tanyavilág alakult ki (SZEREMLEI I. 9–10; BODNÁR 40–41 és térk.). Egykori területének nagyobb része ma is Hódmezővásárhely határához tartozik.

12. *Pars Terreni PRAEDII CSOKÁS* – Csókás pusztta földterületének része, Sámsontól délnyugatra. A késő középkori Csókás falu neve XV. századi oklevélben szerepel (CSÁNKI 695; BODNÁR 40). A török hódoltság után pusztta,

amelynek a XVIII. század közepén történt birtokhatárrendezések után egy része Hódmezővásárhelyhez (BODNÁR 40), más része templomrommal Makóhoz került (FÉNYES III. 63), ez utóbbi ma részben Békéssámsonhoz tartozik (Hnt. 1973. 186).

13. Terrenum PRAEDII KOPÁNTS – Kopánecs pusztája földterülete, Komlóstól délnyugatra. Az Árpád-korban már lakott falu (GYÖRFFY 861–862), neve XV. századi oklevelekben is szerepel (CSÁNKI 699). Az Árpád-kori eredetű késő középkori falu a török hódoltság alatt pusztult el, de templomának romjai megérték a XX. századot (KOVALOVSKI 176, 181 és térk.). A pusztán, amelynek egy része Hódmezővásárhelyhez (FÉNYES IV. 278), más része a templomrommal Makóhoz tartozott (FÉNYES III. 63), a XVIII–XIX. században tanyavilág alakult ki. 1921 óta Nagykopánecs néven önálló község (Hnt. 1973. 986.).

14. Terrenum PRAEDII PITVAROS – Pitvaros pusztája földterülete, Komlóstól, illetve Székegyházától délre. A XV. században oklevél említi Pitvarost (CSÁNKI 702), a török hódoltság után néptelen, de a XIX. század közepén már népes falu Csanád megyében (FÉNYES III. 239). Ma község Mezőhegyestől nyugatra.

A TÉRKÉP TERMÉSZETI FÖLDRAJZI ADATAI

Vizek

1. Alveus Szaraz ér – a Száraz-ér medre a térképen szereplő egyetlen folyóvíz. Nevét két Árpád-kori oklevél is említi (ORTVAY II. 434; GYÖRFFY 835, 862, 870, 871). A Száraz-érnek térképünkön is hangsúlyos, határjelekre utaló és a vásárhelyiek itatókútjait jelző felirattal keresztbeírt szakasza a patakmeder északkeleti könyökének jellegzetesen meanderező hajtúkanyarulata, amelyet itt név nem jelöl meg, de RUTKAY egyezségi térképén mellette a *Nagy hajlás* felirat áll. Ez a földrajzi név sokszor előfordul az 1753. évi határper tanúvallomásokat rögzítő jegyzőkönyveiben is. Néhány más előfordulását HAJDÚ idézi (99/1691/b), de a Nagy-hajlás közelében, attól északkeletre, az orosháza–komlói út és a régi vásárhely–kovácsházi út kereszteződése mellé épült Nagyhajlási-csárdát tévesen helyezi a Vásárhelyi-pusztára XX. század eleji határszélére, mert Sámsonnak 1877. évben Békéshez csatolása kapcsán történt határmódosítás folytán a csárda helye már kívül esik a Vásárhelyi-pusztára általa feldolgozott XX. század eleji határán. – Meg kell jegyezni, hogy a térképen a Száraz-ér régi medre látható, ugyanis a folyócska szabályozása óta vize Tótkomlós községtől délre új nyomvonalra került, az ér mai medre ott délnek fordul és Nagykopánecs területén áthaladva, Makótól keletre torkollik a Marosba. Az ér régi medrében csak Békéssámsontól délkeletre van újból víz, amely onnan a régi nyomvonalon folyik tovább a Tiszába.

2. *Lacus Pitvarosiensis* – Pitvarosi-tó, az egyetlen vízállás az ábrázolt területen, amelyet térképünk tónak nevez. Pitvaros pusztája területén fekszik, északi része ketté ágazik, az egyik ág északnak a székegyházi határig nyúlik, a másik ág kelet felé a mezőhegyesi határt közelíti meg. Az 1879. évi térkép a tó helyén csak vizenyős medernyomokat jelöl.

3. *Bogárzó szék* – a másik névvel megjelölt vízállás térképünkön Tótkutaspusztának délkeleti szögletében, a Komlósról Földeákra vezető út északi oldalán, azon a területen, amelyet az 1753. évi határper végül is Vásárhelynek ítélt. RUTTKAY egyezségi térképe is föltünteti ezt a vízállást, mellette a *Bogárzó szék* felirattal. Az 1753. évi határper tanúvallomásaiban is sokhelyütt olvashatjuk a Bogárzó-szék nevét (261, 275, 279 stb.). Az egyik tanú szerint a határvonal a *Bogárzó Széknek felső farkán*, az egyezségi térképen jól láthatóan a vízállás nyugati végén, nyúlványán vezet át (275). Az 1879. évi térképen vizenyő név nélkül Sámson Cigánd nevű határrészében. 1959-ben OLASZ (37) így ír róla: „Békéssámson Cigánd nevű határrészében, a Tótkomlósról Békéssámsonra vezető kövesút 4-es km-köve közelében, az út D-i oldalánál elterülő Bogárzónak nevezett vizenyős lapos”.

4. Vízállás név nélkül Orosháza és Fecskés határán, a Vásárhelyi úttól keletre. BODNÁR könyvének a régi vízrajzi viszonyokat ábrázoló térképe tüntet fel vízállást Orosháza déli határán a Makói út és Vásárhelyi út között. Az 1879. évi térképen két kis vízállás és nagyobb vizenyős terület látható ezen a tájon.

5. Vízállások sora Kopáncs északi részén nyugat-keleti irányban, a *Hoszu háttól* jobbra és balra. Közülük a Hosszú-háttól keletre fekvő vízállás a legnagyobb kiterjedésű. Az egyezségi térképen is szerepel itt vízállás, és mellette a *Hosszú hat szék* felirat áll. Az 1879. évi térkép is hosszan elhúzódó vizenyős területet jelöl itt. Az 1753. évi határperben elhangzott tanúvallomásokban több helyütt is szó esik a vízállásor keleti széléről, és a jegyzőkönyvben azt olvassuk, hogy azt az egyik tanú *Hoszu Szék*, mások pedig *hosszú Semlyék*, *hosszú Zsemlyék* vagy *Hosszú Zsemlyék* (261, 276 stb.) néven említették.

6. *Less gödör* az Expositio Signorumban (jelmagyarázatban) *Less göder*, az 1752. évi térképen *Less gödör seu* (vagy) *Rejtek gödör*. Jeles pont Komlós, Székegyháza és Tótkutas hármas határa közelében, többször beszélnek róla a határperben kihallgatott tanúk, neve a jegyzőkönyvekben *Less-Gödör*, *Less Gödör* vagy *Les gödör* alakban olvasható (272 stb.). SZEREMLEI is említi (I. 11). PESTY helynévgyűjtésében így ír róla 1864-ben a tótkomlósi bíró: „Rajta-gödör, régi iratokban rejteklessgödör, egy meglehetősen terjedelmű, katlanforma egykoron vízzel telt s feneketlennek hitt vízmedence, melytől egész a Száraz érig sáncz szerű völgyület látszik.” (PESTY 103–104)

7. Vízállás név nélkül a Kopáncs és Székegyháza közötti határon, a Decegőhalomtól délre. A határper tanúkihallgatási jegyzőkönyve ezt a vízállást néhol

Kakas fertő, másutt *Kákás fertő* névalakban írja le (261, 276 stb.); az 1879. évi térkép név nélkül tünteti fel Székegyháza pusztá területén.

8. Vízállásokat tüntet fel a térkép név nélkül az előbbtől délre és keletre. A kopáncs-székegyházi határon a Kákás-fertő és a térképünkön U betűvel jelölt Kopáncs-Székegyháza-Pitvaros hármás határ közti vizenyőt a tanúkihallgatási jegyzőkönyvek néhol *Semlyek*, másutt *Zsemlék* vagy *Zsemlyék* néven említik (261 stb.). Az említett hármás határtól keletre, a Pitvarosi-tó északra nyúló ágának folytatásaként, Székegyháza déli határán nyugati-keleti irányban hosszú vízállás húzódik; a tanúkihallgatási jegyzőkönyvekben a határvonal leírásakor itt a *hosszú Szék*, azután a *másik hosszú Szék* vagyis *Zsemlyék* vízrajzi nevek olvashatók (262). Az egyezségi térkép 1753-ban készült tisztázati példányán e hosszan elnyúló, mederszerű vízálláson a *Hosszú ér* felirat áll.

9. Medernyomok név nélkül Apáca területéről a Szöllősi-sáncig (BODNÁR 187) és onnan a Száraz-ér Nagy-hajlásáig, majd Komlós faluszéléig, valamint a Lessgödörtől a Decegő-halomig, a Komlósról Makóra vezető út déli oldala mentén. Az előbbieket az 1879. évi térképen és KOVALOVSKI tanulmányának térképmellékletén is szerepelnek név nélkül, az utóbbi az 1879. évi térképen Kopáncsi ér néven.

Megemlítem, hogy RUTKAY egyezségi térképe még két további medret tüntet fel. Egyikük Kopáncs-pusztá területéről a Sámson-pusztá déli határa által metszett Száraz-ér kanyarulat keleti sarkához vezet déli irányból, és mellette a *Kopáncsi Csúrgo* felirat olvasható. Nevéből ítélve időszakosan vizet is vezethetett. Az 1879. évi térképen a Száraz-ér ugyanezen kanyarulatához keleti irányból torkollik egy Kopáncs-pusztá felől húzódó medernyom, amelynek a torkolat előtti rövid szakaszában vízeret jelöl a térkép, talán ez lehet a Kopáncsi-csurgó. A másik árok a Hosszú-hát halom felől nagyjából észak felé húzódik a Száraz-ér irányába, ott ahol térképünk a Sámson és Tótkutas közötti határvonalat jelöli. E mellett az árok mellett a *Csúrsz király santza* felirat áll, de a térkép bal felső sarkában lévő magyarázó szövegben is szerepel a *Csúrsz király santz* neve.

A Száraz-ér környékén előforduló medernyomokról azt írja GAJDÁCS, hogy „a Száraz-ér medre általában sokkal mélyebb, mint más ereké”, majd alább: „a Száraz-érnek medrén kívül vannak még csekélyebb kiterjedésű mélyedések, de ezek a nagyon vizes esztendőket kivéve, többnyire szárazak s művelés alatt állnak” (GAJDÁCS 352–353).

Domborzat

1. *Nadashalom* – vonalkázással és olajzöld színezéssel jelölt kis halom Szöllőspusztá, Kaszapereg-pusztá és Komlós ősi hármás határán (SZEREMLEI I. 11). A határper tanúkihallgatási jegyzőkönyveiben is gyakran szerepel a neve, az egyik tanú így fogalmaz: *Komlósi föld Kaszaperegi és Szöllősi Pusztákkal Nádas*

halomnál össze ütközik (259); egy másik: *Nádas halomnál három határ úgymint Kaszaperegi Komlói és Szöllői ütközik meg* (273). Számos régi térképen is szerepel a Nádas-halom, pl. a Békés megyei Levéltárban őrzött 1786. évi Komlós (Bm. U. 4), 1882. évi Kaszaper (Bm. K. 52) és Szöllőspusztá (Bm. K. 74) térképen is. A PESTY-féle helynévgyűjtés anyagában Tótkomlós község jelentése is említi (PESTY 103). HAJDÚ is ír róla (100/1735), de helyét a Vásárhelyi-pusztá XX. század eleji határán tünteti fel, holott az az 1877. évi megyehatárváltozás óta a Vásárhelyi-pusztá területén kívül fekszik, helye ma Kaszaper Tótkomlós területébe benyúló legnyugatibb szögletének csúcsán lévő határpont.

2. *Zöldlaponyag* – vonalkázással és olajzöld színezéssel jelölt halom Szöllőspusztá és Komlós régi határán, ahogy a határper tanúkihallgatási jegyzőkönyvében olvashatjuk: *Komlóst és Szöllőst választó határokon Zöld Laponyagh nevű halom* (259); így ír róla SZEREMLEI is (I. 11). Az egyezségi térképen a halom vonalkázással és zöld színezéssel érzékeltetett jele fölött *collis zöld Laponyag*, magyarul Zöldlaponyag halom felirat, a domb térképjele alatt ismét a *Zöld Laponyag* név olvasható. Korábbi említéseit HAJDÚ idézi (100/1712/c), de a Nádas-halomhoz hasonlóan térképén ezt is a XX. század eleji Vásárhelyi-pusztá határán belül tünteti fel, a Nagy-Tatár-sánc közelében, holott annak helye 1877 óta a pusztá határán kívül, attól délre volt. Ma Tótkomlós területén, nagyjából Kaszaper határának legnyugatibb és Békéssámszon határának legkeletibb pontja között középtájon lehet a régi, elszántott kis határhalom helye.

3. *Samsoni halom* – vonalkázással és olajzöld színezéssel feltüntetett kis dombocská rajza Sámson-pusztá területén a Száraz-ér bal (déli) partján, a térképen ábrázolt sámsoni telekkel szemközt látható.

4. *Hoszú hát* – vonalkázással és olajzöld színnel jelölt halom Kopáncs Sámson-pusztá felőli határrészén, kelet-nyugati irányban egymásután sorakozó kisebb-nagyobb vízállások között. Az egyezségi térképen ugyanez a domb egy régebbi birtokhatár egyik pontja, mellette a *collis Hoszú hát*, magyarul Hosszú-hát halom felirat olvasható. Az egyezségi térkép 1753. évi tisztázati példányán a domb rajza mellett a *Hoszszu hát* felirat áll.

5. *Deczegőhalom* – vonalkázással és olajzöld színnel jelölt dombocská Kopáncs-pusztá területén, a Komlósról Makóra vezető úttól délre, a székegyházi határ közelében, az sem zárható ki, hogy valaha ember hánytá határhalom lehetett. Az 1753. évi határper tanúkihallgatási jegyzőkönyvében több helyütt is *Döczögő halom* alakban olvasható a neve (261, 276, 279 stb.).

6. *Komlói Feketehalom* – vonalkázással és olajzöld színnel jelölt négyes határdomb Komlós déli határsarkán, Komlós, Székegyháza-pusztá, Pitvaros-pusztá és Mezőhegyes négyes határán. Neve azt valószínűsíti, hogy nem természet alkotta kiemelkedés, hanem emberek által fekete földből hánytá határhalom. A határper tanúkihallgatási jegyzőkönyvei többször említik (263, 278 stb.). VER-

TICS 1801. évi térképén ugyanezen a négyes határponton feltüntetett határdomb jele mellett *Mihál halma* felirat áll. GAJDÁCS (33) az 1750-es évek határperei kapcsán azt írja, hogy az újra betelepült Komlós határai kezdetben a „Mihály-Deáknak nevezett halomtól” húzódtak észak felé; tehát – föltehetőleg valamely régebbi forrás alapján – Komlós legdélibb határpontját ő is a VERTICS által feltüntetett helynév egy változatával jelöli meg. Ugyanő könyvében pár száz oldallal tovább (352) már így ír: „a Komlós határának legdélibb pontján lévő három méter magas Barta-halom nevét IFJ. JANKÓ JÁNOS szerint a szomszédos földek birtokosaitól a Barta-testvérektől kapta”. Ezek szerint ő ismerte a határhalomnak egy régebbi és a maga korában használt nevét is. Ez utóbbi nevet tünteti fel az 1879. évi térkép is, amelyen ugyanezen a határponton a Barta halom helynév olvasható. Úgy látszik, hogy a birtokoscsalád neve a négyes határt utóbb megyehatárt is jelölő nevezetes határhalom XVIII. század közepi Komlósi-Fekete-halom és a XIX. század eleji Mihál halma vagy Mihály-Deák-halom neveit a XIX. század végére egyaránt kiszorította.

7. *Pitvarosi halom* – vonalkázással és olajzöld színnel jelölt kis domb Pitvarospuszta területén, a Pitvarosi-tótól keletre emelkedik.

8. *Pitvarosi Feketehalom* – vonalkázással és olajzöld színnel jelölt, valószínűleg emberek által, fekete földből hányt (innen a neve) hármas határhalom Pitvaros és Kopáncs határának déli végén. VERTICS 1801. évi térképén ugyanazon a hármas határponton a dombocska jele mellett a *Fekete halom* felirat áll.

Az előbbieken túl az egyezségi térképen még két névvel megjelölt domborzati elem szerepel:

Forgo halom – Kopáncs területén, a Komlósról Makóra vezető út nyugati oldalán. Talán a mi térképünkön ábrázolt Decegő-halommal szemben lehetett az út túloldalán. Nem kizárt, hogy eredetileg mindkét halom egy régi birtokhatárvonal emberhányta határjele volt, hisz nagyjából abba a vonalba esnek, amely az 1753. évi határperben a komlósiak állítása szerint az ő falujuk eredeti határa volt.

Csarmaz halom – Komlós területén, a Száraz-ér keleti (jobb) partján, a község belterületéről északra tünteti fel az egyezségi térkép. A mi térképünkön az ott ábrázolt komlósi malom déli oldalán sejthető.

A *Téglás Laponyag*, *Téglás Laponyag* neve több helyütt is előfordul a határper tanúkihallgatási jegyzőkönyveiben (260, 274 stb.), ahonnan kiderül, hogy ez a hely a Bogárzó-széktől kevéssel északra lehet, benne vagy rajta régen hármas határjel is volt, itt találkozott – a komlósiak szerint – a régi komlósi, tótkutasi és kopáncsi határ. A névből ítélve itt a felszínen téglák hevertek vagy téglalapületek maradványai, ami ezen a tájon csak tatárjárás idején elpusztult Árpád-kori templomocska nyoma lehet. GAJDÁCS (33) említi, hogy az újjátelepült Komlósnak a határperrek előtti nyugati határa délről északnak haladva „Tót-Kutas község felé azon romokon át, melyek a vásárhelyi út mentén valami kápolna maradványai”

vezet Szöllös felé. GAJDÁCS idejében a Vásárhelyre vivő út Komlósról kiindulva a Bogárczó-széktől északra haladt el, és Sámsonnál vezetett át a Száraz-ér fölött. A keresett földrajzi hely tehát az eddigi adatok alapján 1) a komlós-sámsoni út mellett, 2) a Bogárczó-széktől északra keresendő, és 3) a perben a komlósiak szerinti határvonal – amelyet térképünk is feltüntet – keresztül halad rajta, 4) ott valaha Árpád-kori templomocska állhatott, amelynek téglafal maradványai az 1700-as évek közepén még látszottak. Ezek alapján a KOVALOVSZKI térképén 48-as számmal jelzett ásatási hellyel azonosítom a Téglás-laponyagot; KOVALOVSZKI tanulmánya (181) e helyről azt írja, hogy Békéssámson Cigánd nevű határrészében „Árpád-kori templomos falu maradványa”. OLASZ dolgozataiból (5–11, 37 és I. térk.) megtudjuk, hogy Békéssámson Cigánd nevű határrészében, a Tótkomlósról Békéssámsonra vezető kövesút 4-es km-köve közelében, az úttól délre elterülő, Bogárczónak nevezett vizenyős lapos mellett már a XII. század elején kisebb falu állott, amely a tatárdúlás során pusztulhatott el. A település nevét írott forrás nem őrizte meg. A falu téglából épült temploma a kövesút mellett délre, a Bödöröcsök–Kiskápolna-halom nevű lekopott, alig észrevehető kis emelkedésen állott. Romjai a XVIII. század végén még látszottak, később építkezésre hordták el anyagát; a XX. század közepén a földtulajdonos a templom omladékát magában rejtő emelkedést is lehordta. – Minden adat egybevág, ezek szerint az 1750-es években említett Téglás-laponyag kétségtelenül a tótkomlós-békéssámsoni műút déli oldalán lévő, illetve volt Kiskápolna-halommal azonosítható. A *Bödöröcsök kiskápolna halom* helynév VERTICS JÓZSEF 1788. évi kéziratos térképén is szerepel (OLASZ 5). Egy kérdést még tisztáznunk kell. BODNÁR (32, 100) úgy véli, hogy Bödöröcsök határrész Tótkutas elpusztult középkori község területe (könyvének 32. oldalán Bödöröcsök címszó alatt, nyilvánvaló szedéshiba folytán, Tótkomlós neve áll Tótkutas helyett – D. Gy.), ma a komlósi határhoz tartozik, és az ott lévő Kiskápolna-halmon lévő rom a középkorban elpusztult Tótkutas falu templomának maradványa. BODNÁR téved, ugyanis a Téglás-laponyag alias Kiskápolna-halom körüli falu a régészeti leletek tanúsága szerint még az Árpád-korban elpusztult, Tótkutasról viszont okleveles adatok bizonyítják, hogy a XV–XVI. században még fennállott, és a török hódoltság idején pusztulhatott el. Így a Bödöröcsök-Kiskápolna-halom körüli, tatárjárás idején elpusztult falu semmiképpen sem lehet azonos a XVI. században még fennálló Tótkutassal. A vizsgált térképünkön feltüntetett *Tótkutasi Telek* körül a régészeti leletek viszont megnyugtatóan bizonyítják, hogy ott „az Árpád-korban települt, de a késő középkorban is meglévő falu nyomai láthatók” (KOVALOVSZKI 180 és térk.) bizonyosan az volt tehát a középkori Tótkutas, ahogy azt OLASZ is véli (36–37 és térk.).

A határpercek 1753. évi tanúkihallgatási jegyzőkönyveiben szerepel területükön egy vízre nem utaló negatív domborzati elem, a *hosszú völgy* neve is (263).

Térképünk ugyan nem tünteti fel, de a tanú vallomásából kiderül, hogy az a térképen szereplő, Komlósról a székkutasi határon át északról délnek vezető Nagylaki országút és a Komlósi-Fekete-halom között húzódhatott északi-déli irányban.

TELEPÜLÉS- ÉS GAZDASÁGI FÖLDRAJZI TEREPTÁRGYAK A TÉRKÉPEN

Településföldrajzi tereptárgyak

A településföldrajzi tereptárgyak közül legősibb a Szöllős területén emelkedő és a térképen névvel és rajzzal egyaránt föltüntetett *Szóllósi Sántz* vagy mai, ismertebb nevén Nagy-Tatár-sánc. Az egész Alföld legnagyobb szabású földvára, amelynek kora, BANNER ásatási eredményei alapján, a bronzkor vége-koravaskor fordulójára tehető (KALICZ 98–99). BODNÁR (187–188) részletesen leírja. A Szöllősi-sánc nevének néhány múlt századi említését HAJDÚ idézi (99/1664), de ő avarkorinak tartja. A sánc megtalálható a területet ábrázoló jóformán minden részletesebb térképen.

A vizsgált térképünkön szereplő későbbi településföldrajzi tereptárgyak közül a késő középkori falvak nyomait, telkeit és a lakott településeket az előzők során már tárgyaltam, az egyéb ember alkotta tereptárgyakat alább veszem sorra.

Gazdasági földrajzi tereptárgyak

A) A földművelést, szántókat, művelt földeket vonalkázás jelzi, a téglány alakú parcellákat, illetve az azokat határoló mezsgyéket jelképező osztóvonalak apró vonalkákból állnak, és olajzöld színnel vannak kihúzva. Földművelésre utaló feliratot egyedül a vitás területen találunk, Komlós, valamint Tótkutas és Székegyháza puszták határvidékén, a Bogárzó-szék és a Less-gödör között elterülő művelt földeken, ahol az *Agri Vasarhelyensium Peponibus inseminati*, magyarul a vásárhelyiek dinnyével bevetett szántóföldjei felirat áll. Ezeket a dinnyeföldeket és a rájuk utaló feliratokat az egyezségi térkép és annak tisztázati példánya is feltünteti, de az egyezségi térkép nem a Bogárzó-szék déli, hanem annak északi oldalán.

Megművelt szántóföldeket tüntet fel a térkép szöveges felirat nélkül Orosháza területén, a belterülettől délre és keletre, így a Makai út és a Komlósi út közti területen a községhatárig, a Komlósi út és az Aradi út között a községhatárig és a régi Aradi út bal oldalán is belterület és a községhatár között.

Komlós területén a lakott belterületet legyezőszerűen félkörben körülölelik

térképünkön a megművelt szántóföldek északkelettől délkeletig, mindkét irányban a községhatárig.

Megművelt szántóföldeket tüntet fel a térkép Csomorkány déli részén, Sámson déli részén a Száraz-ér mindkét partján, Csókás-pusztán ugyancsak az ér mindkét partján és Kopáncs északnyugati sarkában is.

Bár nem földművelésre, de növényzetre utal a tanúvallomási jegyzőkönyvekben többhelyütt is szereplő *Bodzás* helynév (261, 277 stb.), ahol a per kezdetén a Kopáncs–Komlós–Pitvaros hármas határát jelző három határhányás volt (a térképen U pont). A per végén ez már Kopáncs–Székegyháza–Pitvaros hármas határát jelölte. Több tanúvallomás említi, hogy a határ ezen a részen bokros, bozótos területen, ehelyütt nyilván bodzabokrok közt húzódott.

B) A pusztai rideg nagyállattartás jellegzetes tereptárgyai az itatókutak, amelyek a térképen a gémeskút térképjele jelöl, mellettük több helyütt is felirat utal a kutak gazdáira. Minthogy a pusztai kutak tájékozódási jelentőségű, fontos tereptárgyak ezen a vidéken, érdemes sorra venni a térképünkön szereplő kutakat.

1. Szőlős területén két gémeskút jele látható a Szőlősi-sánc északnyugati oldalán, SZEREMLEI is említi (I. 26) az 1774. évi VERTICS-féle földesúri nagy térképre hivatkozva *Csáki barom kútja* néven.

2. Sámson területén három gémeskút jelét találjuk egymás mellett, a Kovács-házi úttól északra.

3. Tótkutas területén, a Száraz-ér északkeleti könyökénél, a Nagy-hajlásban, térképjel nélkül fölírat áll: *locus puteor. Vasarhelyens. – vásárhelyiek kútjainak helye.* Az 1753. évi határperben az egyik tanú vallotta, hogy a „*Száraz ér nagy hajlásán lévő réghi kútak ... mindegy tizen négy esztendeje hogy a nagy ár vizek miatt el pusztultak*”, így érthető, hogy térképünk miért csak a helyükről ír, térképjel feltüntetése nélkül.

4. Komlós területén, a belterülettől északra egy gémeskút jele látható az Oroszázra vezető út nyugati oldalán, a malomtól keletre.

5. Székegyháza területén, a Komlói út mellett, annak keleti oldalán egy gémeskút jele áll, mellette felirat: *puteus a Csorba capitaneo extractus* – a Csorba kapitány által épített kút. Az 1753. évi határperben egyik csikósa, mint tanú azt vallotta, hogy Csorba kapitány „*ez előtt mintegy nyolc esztendőkkel ... a Székegyházi Pusztát árendában birta*” és „*ménesse a Székegyházi földön lévén nem messze volt a Less Gödörhöz*”.

6. Ugyancsak Székegyháza területén, a késő középkori falu nyomaitól délre, a pitvarosi határ közelében kettős gémeskút jele látható fölírat nélkül.

7. Kopáncs területének északi szélén, a Hosszú-háttól északkeletre két gémeskút jelét tünteti fel a térkép, mellettük felirat: *putei Makovienses* – a makaiak kútjai. Az 1752. évi egyezségi térképen ugyanaz már névvel szerepel: *Puteus Szüke Janos incola Makov.* – Szőke János makai lakos kútja.

8. Ugyancsak Kopáncs területén, a Komlósról Makóra vezető út déli oldalán, a Decegő-halomtól nyugatra két gémeskút jele és mellettük felirat áll: *putei Mako-viens.* – a makaiak kútjai. Ugyanazon a helyen azonos felirat szerepel az egyezségi térkép 1753. évi tisztázati példányán is, de a kutak térképeje nélkül.

C) A mezőgazdasági termékek feldolgozása, az emberek és állatok élelmezése szempontjából egyaránt jelentős gazdasági földrajzi objektum a térképen szereplő és Komlós területén, a Száraz-érre telepített vízimalom. A térképpel érzékelteti a patakon lévő malomgátat és a patak keleti partján lévő malomkereket, mellette fölirat áll: *Mola – malom*.

Az egyezségi térkép a Száraz-ér sámsoni nagy kanyarulatától délre, ott ahol a mai Békéssámson község áll, az ér bal (keleti) partján is föltüntet egy épületet, mellette *Mola Piko – Piko-malom* fölirat áll. Tovább délnyugatra, az ér következő kanyarulatában, ahol az új egyezségi határ a vízfolyást keresztezi, az ér jobb (itt északi) oldalán épület rajza látható, mellette felirat jelzi rendeltetését: *kötélverő*, az egyezségi térkép tisztázati példányán *kötélyverő*, talán ez is a Száraz-ér által hajtott vízikerékkel működött, de nem bizonyos, mert az épületet a rajz nem szorosan a víz partján tünteti fel.

Itt, a gazdasági épületeknél említtem meg, hogy vizsgált térképünk tanyákat nem tüntet fel, de az egyezségi térképen és annak tisztázati példányán is számos tanyaépület jele látható, mellettük *tugurium* – tanya fölirat és a gazdák vagy tanyások neve áll.

D) A közlekedésnek térképünkön ábrázolt tereptárgyai a településeket összekötő utak, részben felirattal és egyetlen híd.

1. *via Aradiensis* – Aradi út, Orosházáról Szöllős és Kaszapereg területén át vezetett akkor Arad felé. Szerepel Orosháza 1745. évi határjárásában (Károlyi lt. P. 418. Fasc. E. No. 4); Hévvízi (500) számos XVIII–XIX. századi említését közli.

2. *via ex Oroshaza ad Komlos* – út Orosházáról Komlóra, Szöllős és Tótkutas területén át vezet. A Száraz-ér Nagy-hajlásától keletre keresztezi a hódmezővásárhely–kovácsházi utat. Az útkereszteződés mellett épült fel nem sokkal utóbb az 1774. évi uradalmi nagy térképen már feltüntetett (BODNÁR 132) és VERTICS 1801. évi térképén, továbbá a GÖRÖG-féle Atlasz 1801-ben metszett Csongrád megyei lapján (35), valamint KORABINSZKY zsebatlaszának Csongrád megyei lapján (46) is szereplő híres, sőt hírhedt *Nagyhajlási Csárda*, ahol Rózsa Sándor is gyakran megfordult (BODNÁR 132). Onnan ezek szerint négy irányba, Orosháza, Komlós, Kovácsháza és Sámsonon át Vásárhely felé vittek az utak.

3. *via ex Mako ad Oroshaza* – út Makóról Orosházára, Csókás, majd Csomorkány határán, aztán Sámson és Fecskés területén át vezet. Szerepel Orosháza már idézett 1745. évi határjárásában; Hévvízi (535) számos XVIII–XIX. századi említését közli.

4. Vásárhelyi út, névfelirat nélkül, Orosházáról Fecskés területén át Hódmezővásárhely felé halad. Szerepel Orosháza előbb említett 1745. évi határjárásában; Hévvízi (562) számos XVIII–XIX. századi említését közli.

5. *via Kovatshaziensis* – Kovácsházi út, Kovácsháza felől Komlós, Tótkutas, Sámson és Csomorkány területén át Vásárhely felé vezet. Az orosháza–komlói utat a Száraz-ér Nagy-hajlása mellett keresztezi, ott épült röviddel utóbb a már említett Nagyhajlasi-csárda. Az orosháza–makói utat a Száraz-ér északnyugati, sámsoni könyöke mellett keresztezi a Kovácsházi út, ott épült utóbb, az ér északi partján, a Sámsoni-csárda, amely már szerepel az 1744. évi uradalmi térképen (BODNÁR 161), és amelyet mind GÖRÖG (43), mind KORABINSZKY (50) atlaszának Csanád megyei lapja is feltüntet. VERTICS 1801. évi térképén a csárda épületének jele mellett a *Sámsonyi Vendégfogadó* felirat áll.

6. *via ex Komlos ad Földeak* – út Komlósról Földeákra, Tótkutas, Kopáncs és Sámson területén át vezet. Csókás, Sámson és Csomorkány hármashatára közelében az orosháza–makói útba torkollik, és így halad tovább Csókás területén át Földeák felé.

7. *via ex Komlos ad Mako* – út Komlósról Makóra, Kopáncs területén át vezet.

8. Komlósról a Száraz-ér bal partja mentén egy névvel nem jelölt út Székegyháza területén át vezet déli irányba, majd Pitvaros határán kettéágazva délnyugati, illetve déli irányban fut ki a térképről. A határper tanúkihallgatási jegyzőkönyvéből kitűnik, hogy ez a Komlósról délnek vezető út a *Nagylaki Orszagh út* (262).

9. Egyedülálló közlekedési tereptárgy a térképen a Száraz-ér keleti, jobb partjára települt Komlós községből az éren át a túlpartra vezető híd, ennek a faluval szemközti oldalán ágaznak szét a 6. 7. 8. szám alatt leírt utak.

E) Végző soron a gazdasági földrajz körébe tartoznak a földbirtokok határvonalait jelölő tereptárgyak, a térképen nagy gonddal föltüntetett határjelek, amelyeket a térképező apró karikákkal és néhol *meta*, többesszámban *metae*, másutt *cumulus*, többesszámban *cumuli* latin szavakkal jelölt meg, ezek jelentése itt egyaránt földkupac, földhányás, határhalom. Ezeket a határper jegyzőkönyveiben a tanúk általában *hányás*-nak mondják vagy *határ*-nak nevezik, de a *határ jel* szóhasználattal is találkoztam. Eredetileg kúp alakban fölhányt földrakások voltak, amelyek azonban idővel a csapadék, a tömörödés, meg a legelő gulyák, juhnyájak és ménesek patái nyomán ellaposodtak, ahogy a határper egyik tanújának vallomásában olvassuk: *lenyomott régi hányás* (261), alább *réghi már lenyomott határ* (276) lett belőlük. Ami a nagyságukat illeti, nagyjából jellemző lehet az a határhalom Komlós határán, amelyet egy 1753. évi tanúvallomásból idéz HAJDÚ (79), ennek *kereksége egy jó lépésnyi, a magassága mintegy térdig való volt*. A térképünkön láthatók között, felirataik szerint, vannak *metae prius praetensae*

– rég állított határjelek, amelyek már bizonytalanok és föltehetőleg érvényüket veszítették, más részük a vitás-peres határrészekeken *metae bene apparentes* – jól látható földhányások, másutt *metae* vagy *cumuli utcumque apparentes* – valamelyest kivehető földkupacok, aztán *metae non apparentes* – nem látszó határjelek, némelyiknek helyén *nihil apparet* – semmi sem látszik vagy *dearata* – elszántott, de van amelyik *apparens* – látható vagy éppen *meta recens* – új határjel.

Kopáncs és Sámson határán a két érdekelt földesúr, Károlyi gróf és a csanádi püspök már előzőleg létrejött békés megegyezésével kialakított határvonalon végig *metae recenter 1753 erectae* – 1753-ban újonnan állított földhányások sorakoznak. Ez a piros tintával a térképre írt felirat már igen elhalványult.

A *triplex (meta)* – hármas határjel eredetileg a legtöbb helyen három földhányás volt, háromszög alakban egymás mellett, a három birtoktest egymással érintkező sarkain, amelyenket térképünk Orosháza, Földvár és Szöllős vagy Földvár, Apáca és Szőlős, továbbá a Les-gödör mellett Komlós, Tótkutas és Kopáncs hármas határán föltüntet, de lehet csupán egy, de a többinél nagyobb, magasabb földhányás is; ilyen lehetett talán a Pitvarosi-Fekete-halom, valamint a Komlósi-Fekete-halom, későbbi nevén Barta-halom, amely GAJDÁCS szerint (352) a múlt század végén három méter magasra emelkedett ki környezetéből, persze közben többször is felújíthatták.

A peres határszakasz vitatott határjeleit, földhányásait térképünk sorszámokkal, illetve az abc betűivel jelöli, amint erről a térkép keletkezésének körülményei kapcsán fentebb már részletesen írtam. Minthogy az egyes határjeleknek ma már nincs jelentőségük, azok tételes ismertetését itt mellőzöm.

Nagy jelentőségűek viszont a térképen feltüntetett határhalmokkal kitűzött korabeli birtokhatárok, illetve a birtoktesteknek, praediumoknak, possessioknak a térképen jól látható, piros, sárga vagy olajzöld színnel kihúzott, bár a határhalmocskákat föl nem tüntető határvonalai is. Ez utóbbi határvonalakon talán már nem is voltak határhalmok, vagy csak itt-ott lehettek meg a nyomaik, de mint-hogy nagyjából azonos birtokosok kezén voltak, akkor nem is volt különösebb jelentőségük. Ha megvoltak is néhol az ősi birtokhatárokat jelző lekopott halmocskák nyomai, azokat – minthogy rájuk a per nem terjedt ki – a térképész nem járta be, nem kereste meg, ezért nem is szerepelnek a térképen. Ugyanezért ez utóbbi határoknak a térképen feltüntetett vonalait nem tarthatjuk egészen pontosnak, teljesen hitelesnek és megbízhatónak, de talán mégis őrzik valamelyest a késő középkori falvas birtoktestek határainak nyomvonalát. E fontos határvonalak leírása hosszadalmas és bonyolult lenne, ezért azok szöveges ismertetése helyett térképünk mellékelte fényképmásolatára utalok, amelyen a határvonalak jól tanulmányozhatók, és ugyanakkor áttekinthetők a fentebb részletesen tárgyalt természeti földrajzi, valamint település- meg gazdasági földrajzi tereptár-

gyak is, és nem utolsósorban a két rövidebbel előbb újra benépesült és fölépült falu, Orosháza és Komlós településképe.

Mai ismereteink szerint ez az 1753. évi kéziratoss térkép a napjainkban éppen 250 esztendeje, 1744 tavaszán újratelepült Orosháza első térképe; az 1746-ban újratelepült Komlós, a mai Tótkomlós első térképének pedig az 1752. évi egyezségi térképet, illetve annak 1753. évi tisztázati példányát tekinthetjük.

Forrásjelzetek föloldása

BENDEFY-LAKOS = BENDEFY LÁSZLÓ-LAKOS JÁNOS (szerk.): A Magyar Országos Levéltár térképeinek katalógusa. 2. Kamarai térképek. I. rész. Budapest, 1978.

BODNÁR = BODNÁR BÉLA: Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei. Szeged, 1983.

BOROVSKY = BOROVSKY SAMU: Csanád vármegye története 1715-ig. I-II. Budapest, 1896-1897.

CSÁNKI = CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. Budapest, 1890.

FÉNYES = FÉNYES ELEK: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leiratik. I-IV. Pesten, 1851.

GAJDÁCS = GAJDÁCS PÁL: Tót-Komlós története. Gyoma, 1896.

GÖRÖG = GÖRÖG DEMETER: Magyar átlás azaz Magyar, Horvát és Tót országok vármegyéi... Bécs, 1802-1811.

GYÖRFFY = GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza. I. Budapest, 1963.

GYÖRFFY Oh. = GYÖRFFY GYÖRGY: A középkori Orosháza története. - In: Orosháza története és néprajza. I. Orosháza története. Szerk.: Nagy Gyula. Orosháza, 1965.

HAAN = HAAN LAJOS: Békés vármegye hajdána. Pest, 1870.

HAJDÚ = HAJDÚ MIHÁLY: A Vásárhelyi-pusztá helynevei. In: NAGY GYULA: Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. Békés megyei Mú-

zeumok Közleményei. 4. Békéscsaba, 1975.

HÉVVIZI = HÉVVIZI SÁNDOR: Orosháza külterületének földrajzi nevei. - In: Az orosházi tanyavilág átalakulása. Szerk.: Tóth József. Orosháza, 1985.

HNT. 1863. = Magyarország helynévtára. Pest, 1863.

HNT. 1973. = A Magyar Népköztársaság helynévtára 1973. Budapest.

KÁLDY-NAGY = KÁLDY-NAGY GYULA: A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból. 10. Békéscsaba, 1982.

KALICZ = KALICZ NÁNDOR: Orosháza és környéke az őskorban. - In: Orosháza története és néprajza. I. Orosháza története. Orosháza, 1965.

KARÁCSONYI = KARÁCSONYI JÁNOS: Békésvármegye története. I-III. Gyula, 1896.

KÁROLYI Lt. = Károlyi család levéltára. Budapest.

KORABINSZKY = JOH. MATTH. KORABINSZKY: Atlas Regni Hungariae portatilis. Wien, é. n.

KOVALOVSKY = KOVALOVSKY JÚLIA: Orosháza és környéke a magyar középkorban. - In: Orosháza története és néprajza. I. Orosháza története. Orosháza, 1965.

KRISTÓ = KRISTÓ GYULA: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Forráskiadványok a Békés megyei Levéltárból. 9. Békéscsaba, 1981.

MŰEML. = Magyarország műemlékjegyzéke. I-II. Budapest, 1990.

OLASZ = IFJ. OLASZ ERNŐ: 1) Árpád-kori település Békéssámszon–Cigándon. 2) Elpusztult XI–XVI. századi falvak Kardoskút, Tótkomlós és Békéssámszon határában. – In: A Szántó Kovács Múzeum évkönyve. Orosháza, 1959.

ORTVAY = ORTVAY TIVADAR: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. I–II. Budapest, 1882.

PESTY = Békés megye PESTY FRIGYES helynévgyűjtésében. Forráskiadványok a Békés megyei Levéltárból. 11. Békéscsaba, 1983.

SZABÓ = SZABÓ PÁL: Orosháza története az alapítástól a polgári forradalomig 1744–1848. – In: Orosháza története és néprajza I. Orosháza története. Orosháza, 1965.

SZEREMLEI = SZEREMLEI SAMU: Hód-Mező-Vásárhely története. I–V. Budapest–Hódmezővásárhely, 1900–1913.

TÖRT. KR. = Magyarország történeti kronológiája. I–IV. Budapest, 1981–1982.

VERES = VERES JÓZSEF: Orosháza. Orosházán, 1886.

VERTICS = VERTICS JÓZSEF: Szentes Város, Orosháza Helység, Szénási, Kis Csáki Puszta Mappája. 1801. – Károlyi Levéltár S. 82. 113.

1879. ÉVI TÉRKÉP = Umgebungen von Hódmező-Vasarhely und Orosháza. Magyarország II. katonai felvételének 1:144 000 mértékarányú térképe. 1879.